

Լեզուագիտական մանրամասնութիւնք ընդհանրապէս ցամաք են, և կարելի չէ ողբարկել ձայնից քննութեամբ կամ անոնց յարատեւ փոփոխութեանց ուսմամբ. սակայն այնպիսի մանր քննութեանց վրայ հաստատուած են հիմունք գիտութեան: Չանոքք անտես ընելէն կը հետեի պարզապէս երեւակայական ստուգաբանութեանց մէջ մոլորել, որոնցմով ժեծ կերպարանափոխութիւն կը կրէ լեզուին պատմութիւնը, յաճախ նաեւ զայն խօսող ժողովրդներէն... Տարակոյս չիկայ որ լեզուաքննական ուսումը, բոլորովին չիսկիտի խեղդուի, — ասանկ ըսենք, — ձայնախօսական մտողը. վասն զի ձայնէն զատ՝ կան նաեւ բան կամ իմաստք՝ որոց ներկայն և անցեալը արժան է ուսումնասիրել: Դժբաղդաբար՝ ձայնից ուսումը այնքան զժուարին պործ է լեզուաքննի համար որ ժամանակը իրեն կը պակսի խորը թափանցելու ի պատմութիւն նշանաւոր բառից և կազմութեան իմաստից. և հարկ է որ բարեբաւտիկ սեպէ ինք զինքն եթէ կարող ըլլայ ժամանել յուսման կազմութեան բառից և քերականական փոփոխութեանց: Պէտք է նկատել և զայն որ արդի լեզուաքննութիւն, Պոբի ընտիր երկասիրութեանց երեւնալէն ի վեր, կանկ չառնուր մասնաւոր լեզուի մը, եւա առաւել զաւտաբարբառի մը վրայ, ըլլայ զբական կամ ոչ. այլ հարկ է որ իր քննութեանց հիմն զնէ լեզուի մը ամէն կենդանի կամ անհետացած գաւառաբարբառներու վրայ, և այս կերպով ձեռք բերուած արդիւնքը բազմաթիւ այն երեւոյթներով որ կրնան նկատուիլ ուրիշ ամէն համազօր լեզուաց և գաւառաբարբառներու հետ: Ասով կը յայտնուի որ լեզուաքննին հայագէտ մը ըլլալու համար այս օրուան օրս բաւական չեն կրնար սեպուիլ միայն համեմատական բանասիրութեամբ ստացուած գիտական տեղեկութիւնք և հմտութիւնք:

Շարայարեյի

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՔԱՂԱՔԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՕՐԵՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ

(ՏԽ յ'էջ 429)

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ վարչութեան վարձակալներուն համար ստուած առաջին կանոնադրութիւններուն կը հանգիստիք Կարողոսի առանձնաշնորհութեան կոնգակէն հինգ տարի ետքը, կամ 1738 ին, երբ քաղաքն ասանց համար օրէնքներ կը զնէ թէ ինչպէս պիտի որ ըլլայ իրենց քաղաքավարութիւնն ու վար-

մունքը կալուածատէրներուն հետ։ Ասոնց մէջ կը գտնենք, ի մէջ այլոց, — 1. Որ տան տէր մը, աղա մը, կամ քաղաքացի մը, որ իր վարձակալն՝ իւր ազարակէն, որ և իցէ պատճառի համար վճարեալ է, բացարձակապէս արգիլեալ էր, որ այն ծառան կամ վարձակալն ուրիշ աղա մը իրեն ծառայութեան, իրեն վարձակալութեան մէջ առնուր։ Ասոր գէժ բնող պնդազօւի աղաչան—կ'ըսէ օրինապարտութիւնը—որ քաղքին որոշածն ու հրամայածը քաղքի տակ առնուլ կը յանգզնի, 24 հունգարական ֆիօրին տուգանք պիտի վճարէ։ — 2. Ամէն մէկ վարձակալ, եթէ տիրոջ տներուն մէջ չի նստիր, պարտաւորեալ է շաբաթն երկու օր իւր տիրոջը ծառայութիւն ընելու։ Թէ որ դուարովը բանի տիրոջն, այն ատենը, բաւական է, որ շաբաթը մէկ օր ծառայէ իւր կալուածատիրոջը։ Բայց տէրն, առաջին, ինչպէս նաեւ երկրորդ պէպքին մէջ պարտաւորեալ է զինք կերակրելու։ — 3. Ամէն մէկ աւատաւոր վարձակալ, միայն իր տիրոջն հաւանութեամբը կրնայ սնէն ելլել։ Վարձակալութիւնը թողած ժամանակը հաշիւ պէտք է տալ գործած բաներուն վրայօք։ Եւ թէ որ գործին կամ վճարմունքին նկատմամբ, բանով մը պարտական մնացած ըլլայ իւր կալուածատիրոջն, այն մնացած բանը հատուցանելու և լմեցընելու էր։ Վարձակալն, որ առանց իւր տիրոջն կամաց, տնէն ելլեր կամ փախչէր և կամ ուրիշ աղայի մը ծառայութեանը մէջ մտնէր, նոր տէրն երեք հունգարական ֆիօրին տուգանք պիտի վճարէր։ Իսկ ելած կամ փախած վարձակալն, տիրոջը հատուցանելի վարձքէն կամ աշխատութեան զատ, թէ երեք մարիաշ պիտի տուէր ու թէ՛ միանգամայն քաղքէն պիտի աքսորուէր։ — 4. Այն վարձակալն որ տիրոջմէն փախչելէն ետեւ նորէն ետ դառնար, ալ տիրոջը հետ գործ ու առնելիք տալիք չունէր ամենեւին։ — 5. Վարձակալին համար՝ իւր տէրը քաղքին տուրք տալու էր, տարուէ տարի մէկ ֆիօրին և 20 ստակ. տալ չուզողը՝ կրկինը պիտի տուէր։ Այն գրամը՝ կրնար տէրն ետքէն իւր վարձակալին վճարել տալ, բայց կրնար ալ թողուլ։

Ահաւասիկ այս որոշմունքներն ըստ տարեգրին։

« 1738 Դեկտեմբերի 16.

Եղաւ Հաստատութիւնն ի քաղաքն Էլիզաբէղան լըյսանի մայերնուն՝ համար, այսինքն օլախնուն, օրօնք օր կի կենան։ Թէ օր ըլլար մէկ անպէս բան մը, որ քաղաքն կամ մայերնուն աղաչան վարէր կամ վարէլին, նա անպէս մայերնին աքսորուէ ըլլօպօտ չի ըլլայ օգկայ աղայի արնէլու ըզլարած մայերնին։ Ու թէ օր գտլէր մէկ անպէս ամսուր աղաչայմը, որ հակէր ըզքաղքին կացը, նայ այնպէս անպատճար ունէնայ տալու ճուրղմ մանրի 24 »։

« Ամի Տեառն 1739 նին, ունիս 20ին Էլիզաբէղան ժլէրնուն սէպն

1. Գերմաներէն Meierei, հունգարերէն major, կը նշանակէ. կալուած, ագարակ։

հաստատուի և Պատուելի Դրլնաճըն, թէ ինչպէս ըլայ նրստեղն կամ կենալն քաղքըցոց մայերնուն մէջ. եւ այլն :

1. Ամէն մէկ ժըլէր ¹, ունէնայ իւր աղային. այսինքն տանը տիրոջն բա-
նելու մէկ շաբաթու. ու ամէն շաբաթու, ինչիւն ի տներուն մէջ չի կէնայ նայ,
երկու օր, ինքը ժէլէրը մէնր. ու թէ օր տաւրով բանի ու արպով, նայ
մէկ օր մը ունենայ բանելու շաբաթը. ու աղաչան, տանը տէրը, ուսեւլիօժ
ունենայ բրնէլու ըզմէլէրը :

2. Ամէն ժըլէր ունէնայ աղային խրէրօլըն ² էլէլու տներուն դուս : Իփ
ուզէնար էլէլու նա, ունէնայ սէպ նստելու աղային հետ, թէ հախի ու թէ
բանելուն, ինչ բանիլէ, ու ինչ մնացիլէ բանին կամ տանը հախին, որ ու-
նէնայ լմընցընէլու ժըլէրը, թէ տանը հախը, թէ բանելը : Ու թէ օր զրա-
վէր այնպէս ժըլէր, օր արանց աղային խրէրին էլէր տներուն, կամ փախ-
չէր օղկայ տեղ, կամ օղկայ աղային տներու մէջ մըտնուր նայ, զանպիսի
աղաչան, որն որ բրիմիդ անէ ³ ըզարանց խրէրի ելած ժըլէրն նայ, ունէնայ
ճուրղամ տալու 3 մաճրի Պատուելի Դրլնաճին. ու ելած ժըլէրն ալ ունէնայ
տանը տիրոջն տալու, բանէն ու հախէն դուս 3 մարիաշ ու համ արսորած
ըլայ այնպիսի ժըլէրն քաղքէն :

Դարձեալ գիտացլի օր, օր մրիշկանը ⁴ փախի ու ալլի դարնայ, նայ,
աղային, օրին տներուն մէջ կեցած ըլայ նայ, ալ շատ բան շունենայ հետը
իքմալ փնտրելու, այսինքն՝ ժըլէրն » :

« 1745 ունիսի 18.

Խորհուրդ եղաւ և հաստատեց Պատուելի Դրլնաճըն, վասն թէ կի որ ա-
ղաչան և կամ քաղքըցին, որ ունէնայ մայերն, տուն և ուզենայ որ բրնէ
ժէլէր նայ, ամէն մէկ ժէլէրին սէպն, ունէնայ Աղաչան ժէլէրին սէպէն
տալու քաղքին 1.20 պան : Այս ըստակըն պի քաղլի նոր տարուն ամէն
տարայայ. և այս հաստատութիւնը եղաւ հաստատ մնալու սէպն : Վժօօր չու-
զենար տալու ըզ 1.20 պանը նայ, տայ ճուրղամ Պատուելի զրլնաճին 240
պան : Նայեւ այս ըստակըն ըստօպօտէյ Աղաչին օր արնու ժէլէրին մօտէն,
արանձ Պրօօլիալ. և ուզենայ նայ կլայ սօշալ անելու » :

Թէ որ ազարակ մ'ունեցող աղաչան կամ քաղաքացին, անոր մէջ երկու
կամ երեք տուն ունենար, հոն՝ մէկ վարձակալէ մ'աւելի պիտի չկարենար
պահել : Ասիկայ կրնար մաճար կամ վալաք ըլլալ : Բայց աւելորդ տներուն
մէջ աղաչային կրնար պահել : Օտարածին վարձակալը՝ մէկ կօլէ մ'աւելի չէր
կրնար ունենալ. սակայն էշ՝ չորս ալ կրնար պահել : Այժմ, ինչպէս նաեւ

1. Zsellér, հունգարերէն է, կը նշանակէ, վարձակալ :

2. Կամօքը, գիտութեամբը :

3. Անտարակոյս, ընդունիլ, առնուլ պիտ'որ նշանակէ :

4. Ժէլէր կամ ժըլէր բառին հետ նոյնանշան է :

խոզ ու հաւ հրաման չունէր պահելու : Աս օրէնքին զեմ ընողը 12 հունգարական ֆիօրինի տուգանք պիտի վճարէր :

Այս օրէնքը երեք տարի ետքը նորոգուեցաւ եւ ամրացուեցաւ, ու ըստեցաւ թէ, Աղաչա մ'որ վեց տուն ալ ունենար, ու մէկ տուրք մը միայն վճարէր, մէկ վարձակալ մը միայն կրնար պահել : Բայց հայ, այնչափ կրնար պահել որչափ տուն ունենար : Ասոր պատճառն ալ կ'ուզէ տալ օրէնսդրութիւնն եւր կ'ըսէ. « Շատ տեսակ պատճառներու համար կը փափաքինք որ գեշութիւնը հեռացընենք մեր քաղքէն » : — Շատ տեսակ պատճառներէն մէկն էր այն, որ հայք սովորութիւն ունէին շատ մը օտարազգի վարձակալներ պահելու : Օրէնսդրութիւնը կը վախնար, որ չըլլայ թէ օտարածինք ժամանակաւ բազմանալով՝ հայք սկարաւան ու բռնած տեղերնին թող տալու ստիպուին : Աս վտանգաւոր բանէն բոլորովին ազատելու համար, վարչութիւնը հրամայեց կալուածատուներուն, որ իրենց վարձակալները հեռացընեն քովերէն : այս բանիս գործադրութեան ժամանակը դրաւ, 1749 Ապրիլ ամսոյն 24ին : Այն աւատատէրն որ վարձակալը հեռացընէր իր կալուածէն, 12 հունգարական ֆիօրին տուգանք պիտի վճարէր. այսու ամենայնիւ վարձեալ զվարձակալը քովէն հեռացընելու էր :

Վարձակալներուն լրիւօրք եղած այս օրէնքներն ու կարգադրութիւնները յաջորդ կերպով ու խօսքերով անցուած կը գտնենք քաղաքային վարչութեան պաշտօնական զրութեանցը մէջ :

« 1745 Դեկտեմբերի 8ին Էլիզաբեդան :

Էդաւ խորհուրդ վասն մայերնուն սէպրն այսինքն թէ հի օր մէկ Աղաչան եւ կամ քաղքըցին, որ ունէնար 1 մայերմն եւ զան մայերին մէջ ունէնար 2 կամ 3 տուն նայ ըլլօպօտ չիլայ աւելօքըն մայերճի բըրնելու քանծ մէկրն. տարը մայերն կլայ թէ օլախ եւ թէ մանար եւ այլն, տարը աւելօք սնեբուն մէջ հայ կլայ բըրնելու. տարը օտար մարդու ըլլօպօտ չիլայ տալու ըզտունըն : Նմանապէս զան մայերճին ըլլօպօտ չիլայ, օր ունենայ աւելօք կօլ քանծ մէմն. տարը եզներ կլայ 4 ալ բըրնելու : Ածըն ըլլօպօտ չէ, ե ոչ խօզ, ե ոչ հաւ. տարը կօլըն 1 ֆօրդօլ, օր չի կարնայ ասելու մայերճին թէ ֆօրդերն զատ մէկ կօլին : Անոր համար կու գըրլի, օր մընայ հատգատ. ու չի հնազանդօղըն այս կապին, պիտայ զճուրումն անպատճար 12 մանարի. Պատուելի զըլնածին » :

« 1748 Դեկտեմբերի 23ին :

Գօնֆիրմովադ եդաւ վասն մայերճօցըն սէպն, այսինքն օր 1745 ի մեջի հատգատած հասգատութիւնը կապ մնայ, զայն ճուրումօլըն. բայց անպէս, օր մէկ տալիք արլօղ Աղաչան. մագար ունէնայ նըմայ 6 տուն կամ աւելի պակաս, նայ զան Աղաչան ունէնայ նմայ մէկ ժըլէր բըրնելու օլախ. բայց հայ կլայ բըրնելու քանի տուն օր ունէնայ նայ : Էս զայս գօնֆիրմացիան

անոր սէպըն հասկատիցաւ, օր զգեշըն հերրցնունք քաղքէն շատ թըրլու պատճարնու սէպըն : Էւ դէր տըրլիցաւ դէրմին այս մարդիկոցըն սընձօրձին, օր դուս հանէ կազտան ըզմայերձին և թէ չի հանէ նայ, պի ճուրումլի 12 մանձրի, և ամենը դուս պի հանին զաւելօքն այսինքն մայերձին : Էւ այս կապըն բօլանդակ քաղքըցոցը վրայ հասկատած է » :

Ուրիշ կարգադրութիւն մըն ալ կը գտնենք տարեգրոց մէջ, այն վարձակալներուն նկատմամբ, որոնք քաղաքային վարչութեան շրջանին մէջն էին : Որովհետեւ բնականապէս ասոնք ալ առլիք սուղոյներուն ցանկին մէջ անցուած էին, շատ հեղ հանդիպեցաւ որ ասոնցմէ շատոնք փախած և կամ մեռած ու աղքատացած ըլլալով՝ իրենց վճարելիք տուրքը քաղաքը վճարեց : Վարչութիւնն, որպէս զի այս իրեն համար շատ անհաճոյ ծանրութեան բեռնէն ազատի, հարիւրոց ժողովոյն հաւանութեամբն որոշեց, որ այնուհետեւ կալուածատեարք, պատասխանատու ըլլան իրենց վարձակալներուն համար : Որ եթէ անոնցմէ մէկը փախէր կամ մեռնէր, տէրն, որուն ծառայութեան մէջն էր աներեւոյթ եղած կամ մեռած վարձակալը, անոր պարտքը՝ քաղքին հատուցանէ : Թէպէտ և վարձակալաց հոգաբարձուին զործն էր անոնցմէ տարուէ տարի պարտաւորեալ տուրքն ուզել ու առնուլ, բայց թէ որ վարձակալն ի վիճակի չըլլար հատուցանելու, այն ասին տէրը պէտք էր վճարել : Էւ եթէ վարձակալը՝ շարժական բան մ'ունենար. օրինակի աղագաւ, կահ կարասիք, անասուն, տուար և այլն, զանոնք չէ թէ վերատեսուչն, այլ կալուածատէրը պիտ'որ կարենար առնուլ իրմէն : Տան տէրն անընդմիջապէս վերատեսչին վճարելու էր իւր վարձակալին տալիքն ու յետոյ վարձակալին ստացուածը կամ տուարը ծախելով՝ կալուածատէրն իր առնելիքը պիտ'որ առնուր՝ ըստ նախասահմանեալ օրինաց : Տան վարձքով նստող հայերն, այս օրինաց տակ էին իյնար, այլ միայն օտարածիները :

Ա. Փիփաս

Շարայարեչի

